چەند جوداهی دناڤبەرا زمانێ هوزانێ و زمانێ رۆژانەدا

م. هـ: مەسعود جەمیل رەشید
زانکۆیا دهوك/ فاکولیتا زانستێن مروڤایەتی/ پشکا زمانێ کوردی

دەمێ باس ل زمانێ هوزانێ دهێتە کرن، هزرا مە بەرەف تشتەکێ جودا دچیت، ئانکو هزر دهێتە کرن کو هوزانێ زمانەکێ جودایێ سەربەخو هەیە، لێ ئەڤ چەندە نەیا دروستە، چونکە هوزان ژی ل دویڤ هەمان یاسایێن زمانێ رۆژانە دهێتە ئاڤاکرن، ب تنێ گهورین د دینامییا پێکڤەگرێدانا فۆنیم و برگە و پەیڤ و فرێزاندایە، ژ لایەکێ دیڤە دەلالەتێن پەیڤان و پێکڤەگرێدانا ئەوان دەلالەتان د هوزانێ دا یا جودایە ژ دەلالەتێن ئاخفتنا رۆژانە.

ب گشتی ئەم دشێین چەند جوداهیێن سەرەکی دناڤبەرا زمانێ هوزانێ و زمانێ رۆژانەدا دەستنیشانبکەت، د ڤێ ڤەکۆلینێ دا مە هەول دایە جوداهیێن سەرەکی و بەرچاڤێن د ناڤبەرا هەر دوو زماناندا دیاربکەین و نموونێن دیوانا (مەلایێ جزیری) بکەینە بەلگە.

Melayê Cizîrî

جوداهیێن سەرەکی ژی ئەڤێن ل خوارێ نە:

١ـ (کەڤناری): ژ ئالییێ مێژوویی ڤە؛ دیارە کو زمانێ رۆژانە کەڤنترە ژ زمانێ هوزانێ، ل دەستپێکێ زمانێ رۆژانە هەبوویە و پاشی هێدی هێدی گەشەکریە و بەرەڤ زمانێ پەخشانا هونەری چوویە و ل دویڤ دا بوویە هوزانا سەرەتایی و دگەل پێشکەفتنا ژیانێ؛ هوزان ژی بهێز بوویە و زمانەکێ سەربەخو و جودا ژ زمانێ رۆژانە وەرگرتیە.

٢ـ (کێش و سەروا): دبیت دەمێ باس

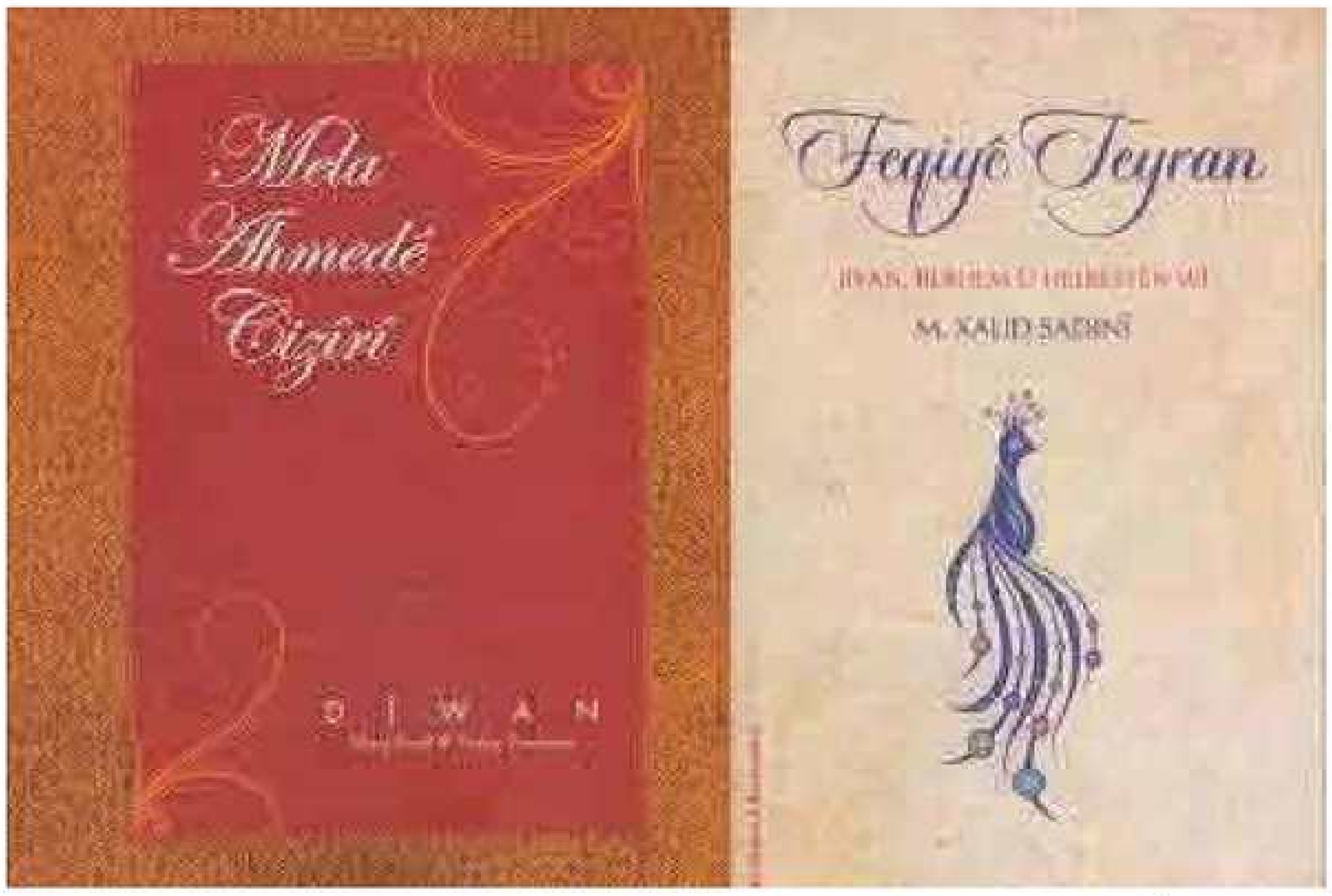

ل جوداهییَن دناڤبەرا زمانیَ هوزانیَ و زمانیَ رۆژانە دهیَتە کرن، ئیَکەم تشت دهیَتە ل سەر هزرا مرۆڤی (هەتا مرۆڤیَ سادە ژی) ئەو بیت کو هوزان یا ب کیَش و سەروایە، ب واتایەکا دی د هەر رەنگەکیَ زمانی دا ئیَک ژ تایبەتمەندییَن زمانی یا زالە و ییَن دی د بەرزەنە، د هوزانیَ دا تایبەتمەندییا کیَش(کیَش و ریتم) و سەرواییَ یا زالە، لەورا ریتما ناڤەکی یان یا دەرەکی بیت، ئەگەر ئەم بەریَ خوە بدەینە ئەڤیَ نموونا ل خواریَ دیَ بینین کو تیَدا تایبەتمەندیا کیَش و سەرواییَ یا زالە:

من دی سەحەر شاهیَ مەجەر لبسیَ دبەر مەخموور بوو

ئەو دیَم زەری سۆر موشتەری یا رەب پەری یا حوور بوو

٣. (دالە): دزمانیَ رۆژانەدا دالە (دالەکا تەواصلی)یە؛ ئانکو پەیڤ بو خزمەتا ریَڤەچوونا ژیانیَ دهیَتە بکارئینان و دگەل پەیڤیَن دی دهیَتە ریَزکرن، د هوزانیَ دا چری ل سەر برگە و تەفعیلە و سەروایان دهیَتە کرن و ب ڤی رەنگی پەیڤ دبیتە دالەکا هوزانی، بو نموونە ئەگەر بەریَ خوەبدەینەرستا (ئیَدی نیشانیَن روییَ یاریَ خویا نابن، یان خویا نابن ئیَدی نیشانیَن روییَ یاریَ...هتد) کو هەمی ددرستن، لیَ د هوزانیَ دا هوزانڤان دبیَژیت (ئیَدی نشان نابن خویا) داکو جهیَ دوو موستەفعیلونا بگریت و ببیتە رەجەزا سالم، هەر وەکی جزیری دبیَژیت:

چین چین کرن زولفیَن سیا کەسک ئەتلەسا دیبا قەبا

ئیَدی نشان نابن خویا تیَکەل کرن لازم صەبا

٤. (پەیڤیَن وەکهەڤ و هەڤدژ): د زمانیَ هوزانیَ دا پەیڤیَن هەڤدژ و هەڤتەریب

و وەکهەڤ پتر د گەل ئێکدا دهێنە دیتن، ئانکو ئێک ژ تایبەتمەندیێن هوزانێ د هەمی قوناغێن ویدا پەیڤێن هەڤدژ و وەکهەڤن، بو نموونە جزیری پەیڤێن (بدایەت و نهایەت) وەکو دوو پەیڤێن هەڤدژ و پەیڤێن (گازندە و شکایەت) وەکو دوو پەیڤێن وەکهەڤ بکاردئینیت هەر وەکو ل خوارێ دیار:

- حوسن و جەمالێ جانان نادێرتن تو پایان
هەر چ نەبت بدایەت ئەصلەن نەهن نهایەت
- (شاکی السلاح) هەر دەم ب کوشتنا مەلێ بت
گازندەیان ژ کێ کم ژ کێ بکم شکایەت؟

٥- (یاسا): تێکستێ هوزانێ زێدەباری یاسایێن توندێن زمانی؛ چەندین یاسایێن ئەسمەنتی یێن تایبەت ب کێش و ریتمانڤە ژی هەنە، ئەڤ یاسایە هۆزانی ب زەهمەت دکەن و دهەمان دەمدا خۆش دکەن، ئانکو گەلەک جاران ئازادییا هوزانڤانی تێکددەن، بو نموونە جزیری دبێژیت:

ئافەرین سەد ئافەرین هێ من ژ وان را ئافەرین
تێ ژ تیرێن دلبەران دائم د دل پەیکان و گاز

ئەگەر ب هویری بەرێ خوە بدەینە نیڤە دێرا ئێکێ دێ بینین هوزانڤانی پەیڤا (ئافەرین) ژ بو دروستکرنا کێشا دەرەکی (کێشا رەمەلا ٨ تەفعیلا یا مەقسوور) سێ جاران دوبارەکریە، د هەمان دەمدا خوشیەکا مەزن ب هوزانێ دایە کو داکوکی ل سەر پەیڤا مەبەستدارکریە.

٦- (تێکست): د ئاخفتنا رۆژانەدا تێکستێ پێشبینکری یێ چاڤەرێکریە، بو نموونە دەمێ دهێتە گۆتن (ئازاد چوویە گوندی) ئێکسەر مرۆڤ دشێت پێشبینیبکەت کو ئاخفتنا ددویڤدا ئەڤە بیت (دا سەرەدانا فلان کەسی بدەت) یان دا (دناڤ رەز و بیستاناندا بگەریت) ..هتد، لێ د هوزانێ دا ئەڤ تشتە و ب ڤی رەنگی یێ پێشبینیکری نینە، بو نموونە جزیری دبێژیت:

عیدە و حەبیبێ نەزرە لێ یان دێ ب قوربان بی مەلێ
یا رەب ببینم رۆژهەلێ سککین د دەست قەصاب دا

ئەو تێکستێن جزیری بکارئینایین گەلەک دپێشبینیکری نەبوون، بەلکو ڤیایە ئیشاندنا خو ژ لایێ یارا خوڤە بو خوشتڤییەکێ بینیت کو ئەو خوشتڤیاتیە ژی دناڤبەرا باب و جەگەرا ویدایە، هەر وەکی ژ قورئانا پیرۆز دهێتە زانین کو (ئیبراهیمی) دا کورێ خو (ئیسماعیلی) ڤەکوژیت.

٧- (پەیڤ) د ئاخفتنا رۆژانەدا پەیڤان جهەکێ مەتاتی یێ هەی و دشیاندایە بهێنە

گهورین، ئەڤ گهورینە گەلەک کارتێکرنێ ل سەر واتایێ ناکەن، بو نموونە ئەگەر بهێتە گۆتن (سەدێن وەکی وی قوربانی تەبن) یان (هزارێن وەکی وی قوربانی تەبن) دێ ئێک واتا گەهینن، لێ ئەڤ حالەتە د هوزانێ دا کارتێکرنێ ل سەر رێکخستنا هۆزانێ دکەت، بو نموونە جزیری دبێژیت:

شاهد هەزار رەنگ خەملین رەقص و سەما پێ کەملین

ئیرۆ مەلا ئەم سەد دلین ساقی وەرین جاما زوجاج

ئەگەر ب تنێ ئەم هەر دوو پەیڤێن (هەزار) و (سەد) لێکبگهورین، دێ ئێکسەر گهورینێن مەزن ل سەر ئاستێن کێش و ریتمێ پەیدابن؛ چونکە هەزار دوو برگەیە و سەد ئێک برگەیە.

٨ـ (واتا) د ئاخفتنا رۆژانەدا پەیڤ پتریا جاران ئێک واتایێ دهەلگریت، بو نموونە ئەگەر بێژین (گولەک پێشکێشی وی کر) ئێکسەر دێ پەیڤا (گول) وێنێ گولەکێ ئینیتە پێش چاڤێن مە، لێ د هۆزانێ دا دبیت گول بو (یارێ) یان (خودێ) یان (ولاتی) یان (گولێ) بهێتە بکارئینان، هەر وەکی جزیری دبێژیت:

گەر چ بولبول جەوهەرێ زاتێ گولە

لێ گولێ رەونەق ژ عشقا بولبولە

٩ـ (ئەرک): زمانێ رۆژانە چەندێ دویر بیت ژ زمانێ هوزانێ و خەیالێ دێ پتر ب ئەرکێ خو رابیت، لێ د هوزانێ دا چەند زمان یێ ژ زمانێ رۆژانە دویر بیت دێ یێ ب هێز تربیت، بو نموونە ئەگەر دوو نموونێن دیوانا جزیری وەربگرین، ئێک نێزیکی زمانێ رۆژانەیە و یا دی خەیالەکا مەزن یا تێدا دێ دیار بیت چەند ب هێزترە، هەر وەکی ل خوارێ دیار:

أـ ئەڤ نموونا پترا نێزیکی زمانێ رۆژانەیە.لەورا گەلەک ب هێز ناهێتە دیتن:

ئەز نزانم سەبەبێ یارێ چرا دوور کرین

شاهێ شیرین دەهانان ئەم ژ خو مەهجوور کرین

بـئەڤ نموونە یا پری خەیالە و دویرە ژ

زمانێ رۆژانە:

زەررەیەک بووم د هەوایا تە د دێرانەیەکێ
مسلی رۆژێ ب شوعاعا خوە تە مەشهوور کرین

١٠ـ د زمانێ رۆژانەدا گەهاندن و هەلچوون و ڤەگەراندن ل پێشییا جوانکارییێ دهێت، د هوزانێ دا (پتریا جۆرێن هوزانێ) ئەڤ کارە یێ بەروڤاژییە و جوانکاری بەری گەهاندنێ دهێت هەر وەکی(رۆمان یاکوبسون) دیاردکەت:

ریرەو (ئەرکێ ڤەگەراندن) وی، وێ ، ناڤ، وان

پەیامنێر(ئەرکێ هەلچوونێ)ـ پەیام (ئەرکێ هوزانییەتێ)ـ پەیامەرگر (ئەرکێ تێگەهاندن)

من، ئەز، مە کەنال (ئەرکێ ئاگەهدارکرن) تو ، تە ، هون،

کود (ئەرکێ میتازمان) ئانکو، ب دیتنەکا دی

هوسا دیاردبیت کو بو هوزانێ هوزانییەت یا گرنگە و ئەڤە ژی ب کێش و سەروا و رەوانبێژییێ دهێتە دی، بو نموونە جزیری بو واتایەکا جوانکاری باسێ یارا خو دکەت، دویر ژ گەهاندنا واتایا زمانێ رۆژانە:

هات دەر ژ بورج و پەنجەران دل گرت و دا بەر خەنجەران
ئەڤ رەنگە حالێ دلبەران لەو عاشقان خوون بوو جەگەر

١١ـ (زمان): زمانێ هوزانێ؛ دشیاندانینە بو نڤێسینا پەرتوک و رۆژنامە و ڤەکۆلینێن زانستی بهێتە بکارئینان، لێ زمانێ رۆژانە دشیاندایە ب ساناهی و بتێ پشتی ڤاڤارتنەکا سڤک بهێتە بکارئینان.

١٢ـ (چر و پری): د زمانێ هوزانێ دا (چروپری) گەلەک دهێتە بکارئینان و هوزانێ ژ حالەتەکێ (چەندایەتی) بەرف حالەتەکێ (چاوانی) دبەت، بو نموونە جزیری د دێرەکا هوزانێ دا شیایە تەرکیزێ ل سەر پەیڤا (وحده الوجود) بکەت و هەمی دێرێ ب چر و پری بکەتە د خزمەتا ئەڤێ مەبەستێ دا دەمێ دبێژیت:

وەحدەتێ (مگلق) مەلا نوورە د قەلبان جەلا
زۆر د ڤێ مەسئەلێ ئەهلێ دلان شوبهە ما

١٣ـ (تۆپۆگرافیا): ژ ئالییێ تۆپۆگرافیایێ ژی؛ هوزان جودا دبیت ژ زمانێ رۆژانە دەمێ دهێنە نڤێسین، ئەڤ جوداهییە ژی پتر د بکارئینانا رەش و سپیاتییێ دا دیار دبیت، کو هوزان کێمتر رەنگێ رەش بکاردئینیت و هوزان ب گەلەک جۆران و شێوەیان دیاردبیت، لێ زمانێ رۆژانە پتریا جاران ب ئێک شێوە دهێتە نڤێسین.

ژێدەر:

أ. کوردی:

١ـ ديوانا مەلایێ جزیری، بەرهەڤکرن: تەحسین دوسکی، دەزگەها سپیرێز یا چاپ وەشانێ، دهوک، ٢٠٠٥.
٢ـ عسمەت مەحموود محەمەد/ خابوور، ئەدەبییەت و رەنگڤەدانا وێ د حەفتینااما (پەیمان) دا، ناما ماستەرێ(نەبەلاڤکریە)، زانکویا دهوک، ٢٠٠٩.

بعەرەبی:

٣ـ اوستن وارين و رينيه ويلك، نظرية الادب، ترجمة: محي الدين صبحي، المجلس الاعلى لرعاية الفنون والاداب والعلوم الاجتماعية، دمشق، ١٩٧٢.
٤ـ جان – ميشال غوفار، تحليل الهوزان، ترجمة: د.محمد حمود، ط١، مجد المؤسسة الجامعية للدراسات والنشر والتوزيع، بيروت، ٢٠٠٨.
٥ـ حسن ناظم، مفاهيم الهوزانية، المركز الثقافي العربي، بيروت، ١٩٩٤.
٦ـ رضوان الشهال، عن الهوزان ومسائل الفن، منشورات وزارة الثقافة، دمشق، ١٩٨٦.
٧ـ رومان ياكبسون، قضايا الهوزانية، ترجمة: محمد الولي ومبارك حنوز،ط١، دار توبقال للنشر، الدار البيضاء، ١٩٨٨.
٨ـ صلاح فضل(د.)، نظرية البنائية في النقد الأدبي، ط٣، دار الشؤون الثقافية العامة، بغداد، ١٩٨٧.
٩ـ فاطمة الطبال بركه، النظرية الألسنية عند رومان جاكوبسون: دراسة ونصوص، المؤسسة الجامعية للدراسات والنشر والتوزيع، بيروت، ١٩٩٣.
١٠ـ يوري لوتمان، تحليل النص الهوزاني: مهاد نقدي، ترجمة: د.محمد أحمد فتوح، ط١، النادي الأدبي الثقافي، جدة، ١٩٩٩.